

ЗА ВАРИАНТНОСТТА ПРИ НЯКОИ ТЕРМИНИ

Кристияна Симеонова

Институт за български език към БАН

ABOUT VARIANCE WITH SOME TERMS

Kristiyana Simeonova

Institute for Bulgarian language

Abstract. The terminology variation occurs mainly in two directions – semantic and formal. The report only examines the semantic variance with its variants and a number of concrete examples are mentioned.

Keywords: terminology, term, variance, clarity, polysemy, homonymy

Понятието *вариантност* днес е термин и метатермин в много науки. Вариантността е една от най-обобщените категории в човешкото познание. Тази дума се употребява и в общоупотребимата реч с най-общо значение *разновидност, видоизменение, нюанс, различие при реализацията на нещо*. К. Я. Авербух определя вариантността като „фундаментално и всепоглъщащо свойство на целия обкръжаващ ни свят, от което и езиковите обекти не се явяват изключение, тъй като варирането – това е форма на съществуване за всички езикови единици, били те думи от общоезиковата сфера или термини (Авербух/Averbuh 2002: 192 по Попова/Ророва 2012: 568). Както става ясно, понятието *вариантност* не е собствено лингвистично понятие, но то има много и най-разнообразни проявления както в езикознанието като цяло, така и в терминологията в частност. Вариантността позволява по-ясно да се разберат и да се организират в система многообразните езикови явления.

Вариантът, разбиран като разновидност, като всяка от възможните реализации на нещо, в терминологията се проявява главно в две посоки – семантична вариантност и формална вариантност. В доклада ще бъде разгледана накратко само семантичната вариантност и ще бъдат посочени редица конкретни примери. Тук имаме предвид само термините, които са езикови единици, т.е. думи или съчетания от думи, а не термини, които са символи, изкуствени знаци или части от изкуствен език. Когато формата на термина е езикова единица, вариантността при термина се обяснява с асиметричността на езиковия знак въобще. Тази асиметричност е качество, установено и признато от теоретичното езикознание.

Според последните теоретични разработки на доайена на българското терминологизация чл.-кор. на БАН проф. дфн Мария Попова под „семантична вариантност се разбират възможностите на езика с една своя единица да назове повече от едно различни значения, а под формална вариантност – паралелното езиково изразяване, паралелните езикови средства, които по различен начин означават тъждествено, едно и също значение (лексикално, морфологично, словообразователно, фонетично, синтактично и пр.)“ (Попова/Popova 2012: 572).

Едни от най-ярките прояви на семантичната вариантност в терминологията са явленията **полисемия** и **омонимия**. Многозначността е семантична универсалия, дълбоко внедрена и вътрешно присъща на всеки език. Най-общо казано, под *многозначност* се разбира *свойството на думата да притежава повече от едно свързани помежду си значения*. Многозначността се обуславя основно от два фактора. Първият е липсата на вътрешна, природна връзка между звуковия състав на думата и нейното лексикално значение, а вторият е възможността за преносна употреба на думите. Когато става въпрос за общоупотребимата реч, вън от всякакво съмнение е фактът, че многозначността е положително явление, което усъвършенства и обогатява лексикалната система на езика, осигурява приемственост в смисловото развитие и води до създаване на доста сложни и разнообразни семантични структури при някои лексеми. Е. Пернишка казва: „Многозначността е универсална, необходима и закономерна езикова проява с огромна както комуникативна, така и когнитивна значимост. Тя е показателно явление за наблюдателността на номинатора при откриване на типични или неочаквани признаци на сходство или всевъзможни други зависимости между нещата, както и за богатството, дори неизчерпаемостта на такива признаци“ (Пернишка/Pernishka 2013: 524).

Ясно е, че в общоупотребимия език многозначността е положително явление. Дали обаче е така и в терминологията? Дори и в съвременното терминологизация това е спорен, дискуссионен и все още нерешен въпрос, по който съществуват различни мнения и на който може би не може да се даде категоричен и еднозначен отговор. Факт е, че наличието на многозначност в терминологията влиза в противоречие с едно от основните изисквания на съвременната терминологична теория към научния термин, а именно изискването за еднозначност. Най-кратко казано, според това изискване всеки термин трябва да означава само едно научно понятие. Тук веднага на дневен ред излиза въпросът възможно ли е това реално да се случи в терминологичната практика, особено днес, при днешното развитие на науката, на техниката, на професионалната дейност на хората и на обществото като цяло. Според М. Попова отговорът на този въпрос е *не*. М. Попова казва: „Факторите, които правят невъзможна еднозначността на термина, са както вътрешноезикови, така и външноезикови (екстралингвистични). Напр. като езиков знак терминът е напълно подчинен на асиметричния дуализъм, обоснован от знаковата теория за езика, и това е основната, вътрешната, същностната причина за наличието на такива общоезикови явления като многозначност и синонимия. От друга страна, екстралингвистичен е фактът, че новите термини назовават нови същности и явления от

реалната и от виртуалната действителност, които са изключително много и разнообразни, поради което е практически невъзможно за всеки обект да се създаде самостоятелна езикова единица, предназначена само за него. Освен това едни и същи обекти се назовават на различни места, от носители на различни езици, поради което получават различна езикова форма“ (Попова/Ророва 2012: 67–68). От приведения цитат става ясно, че ако терминологичният апарат да дадена наука, предметна област или сфера на професионална дейност непрекъснато се увеличава с нови отделни термини за означаване на всяко едно нововъзникнало понятие, явление, факт и пр., в един момент този терминологичен апарат ще набъбне и ще увеличи обема си до степен, която изключително ще затрудни и дори ще направи невъзможно неговото използване в научното общуване за научна обмяна на мисли. Това е така, защото в хода на развитието на науката и на човешката дейност непрекъснато ще възникват все нови и нови денотати, които трябва да бъдат назовани. И тъй като е невъзможно да се създадат безкрайно много термини, сходни денотати на базата на сходни признаци и качества между тях могат да бъдат назовавани с един и същи термин. Като извод се налага твърдението, че в реалната терминологична практика отсъствието на многозначност е непостижимо. Въпреки това обаче терминологите съвместно със специалистите от отделните научни области трябва да работят в посока на нейното ограничаване с цел да не се стига до обърквания и неясноти. Първата стъпка в това отношение е препоръката поне в рамките на една наука или професионална област всеки термин да има едно значение. Но наличието на едно значение дори в една конкретна област често практически се оказва невъзможно. Напр. във военната наука терминът *артилерия* е многозначен и означава както *далекобойните огнестрелни оръжия*, така и *съответния род войска на сухопътните сили*, а и науката, която изучава всичко това. Терминът *концерт* в музиката означава както *специален вид музикално произведение за солирац инструмент със съпровод на оркестър*, така и *изпълнение на музика пред публика*. Терминът *акварел* в изобразителното изкуство значи както *вид бои*, така и *картина, нарисувана с този вид бои*. *Изоляционизъм* като исторически термин означава *външната политика на САЩ в средата на XIX в., която се състои в ненамеса във въоръжени конфликти извън американския континент*. От края на XIX в. този термин се използва и за означаване на *широко и добре организирано обществено движение против участието на САЩ в каквито и да било войни, като това движение се разраства особено много след Първата световна война*. Днес като политически термин *изоляция* значи *външна политика на дадена държава, изразяваща се в доброволен отказ от намеса в международните отношения и най-вече във въоръжени конфликти*.

От приведените примери става ясно, че при многозначните термини съществува логически обоснована семантична връзка между отделните значения, т.е. общ семантичен елемент. Този общ семантичен елемент се среща във всички значения, като обикновено едното значение е основно, изходно, а другите – производни. Напр. общото в значенията на *изоляция* е *ненамеса във въоръжени конфликти*. Терминологична-

та многозначност не е пречка за разбирането, защото в даден контекст даден термин реализира само едно от своите значения, т.е. ролята на контекста за отстраняване на терминологичната многозначност е голяма.

Друга проява на семантичната вариантност в терминологията е **омонимията**. Омонимията е езиково явление, което се характеризира със звуково съвпадение на различни езикови единици, значенията на които не са свързани помежду си. Следователно *омонимите са думи с еднаква звукова форма, еднакво произношение, но напълно различно в синхронен план лексикално значение*. Омонимите са отделни самостоятелни думи, които нямат общи опорни семантични точки и се отнасят към различни факти и явления от действителността. Затова обикновено в тълковните речници омонимите се дават като отделни заглавни думи. За отношението между многозначност и омонимия в езикознанието е писано много. Абсолютно точното диференциране на тези понятия невинаги е възможно и често пъти е доста трудно да се каже къде свършва едното явление и откъде започва другото. Ясно е обаче, че многозначната дума винаги се отличава със смислово единство, като различните ѝ значения са свързани помежду си въз основа на връзката между денотатите, които означават, докато значенията на омонимите са автономни.

Омонимията като присъщо на терминологията езиково явление се проявява по три основни начина, които се преплитат помежду си:

а) омонимия, която се проявява само в рамките и в пределите на една отделно взета наука, предметна област, сфера на дейност и пр.

Това е т.нар. „вътрешносистемна омонимия“. Този тип омонимия е рядко срещано явление. В сферата на политическата терминология нейните случаи са малобройни и ограничени. Ето няколко примера: **кабинет** в значение на *стая за делова или някакъв вид професионална дейност* и **кабинет** в значение на *всичките министри на една държава, министерски съвет, правителство*; **орган** в значение на *периодично печатно издание, което пропагандира идеите и защитава интересите на дадена партия, класа, обществена група и пр.* и **орган** в значение на *държавно, партийно или обществено формиране, имащо определени задачи в обществения живот*. Напр. *Печатен орган на БКП бе в. „Работническо дело“*; *Ръководен орган на БСП е конгресът*; *Главните органи на ООН са Общото събрание, Съветът за сигурност, Икономическият и социален съвет и Международният съд* и др. В езиковедската терминология такива термини са **наречие** в значение на *една от частите на речта* и **наречие** в значение на *диалект*. В географията такива термини са: **време** – *продължителността на това, което става, измерена в секунди, минути, часове и пр.* и **време** – *състоянието на атмосферата в определен момент на дадено място във връзка с температурата на въздуха, атмосферното налягане, ветровете, валежите и пр.*; **град** – *голямо селище* и **град** – *валеж от ледени зърна*; **гребен** – *било на планина* и **гребен** – *горната част на морска вълна*.

б) омонимия, която се проявява между терминологичните подсистеми на две или повече науки или сфери на дейност

Това е т.нар. „междусистемна (или междунаучна) омонимия“. Тя е значително по-често срещана. В областта на политическия дискурс този тип омонимия е широко представена. Много употребявани в политическата наука термини се срещат и в други науки, където отразяват различни понятия и са носители на различни значения. Напр. като политически термин **реакция** значи *политически режим, който потиска революционните движения с цел да задържи, да запази или да възстанови стария ред на нещата, както и всички привърженици на такъв режим, т.е. хора, които революцията е свалила от власт*. В биологията и медицината **реакция** означава *отговор на организма на някакво въздействие или дразнение*. Във физиката **реакция** означава *противодействие, равно и противоположно на действието на която и да е сила*. В химията **реакция** означава *взаимодействие между две или повече вещества, при което се получава ново съединение*. Споменатият вече термин **орган**, освен във вътрешносистемната омонимия на политическата наука, участва и в междусистемна омонимия между нея и други науки. Терминът **орган** се употребява в биологията и в медицината със значение *част от тялото на човек, животно или растение, изпълняваща определени функции*, както и в музиката със значение *голям музикален инструмент с клавиши*. Ето още няколко примера за междусистемна омонимия: **партия** (полит.) – *политическа организация, чиито членове са обединени от общи политически възгледи и разбирания, от общи цели и стремежи, от обща програма за тяхното постигане и обикновено се стремят към участие в управлението на държавата*; и **партия** (муз.) – *отделна част от многогласно музикално произведение*; **радикали** (полит.) – *членове, привърженици и симпатизанти на радикална партия, които се обявяват за коренни, основни и дълбоки политически, икономически и социални промени в обществото, постигати дори и чрез крайни действия*; и **радикали** (хим.) – *устойчива група атоми в молекулата, които преминават без изменение от едно химично съединение в друго*; **мина** (полит. и воен.) – *зареден със силно избухливо вещество снаряд, който се скрива в земята или под водата и се взривява при удар, натиск и пр.*; и **мина** (геол. и икон.) – *изкопано дълбоко в земята място с проходи, където се добиват въглища, руда и пр., рудник*; **асимиляция** (полит.) – *претопяване и поглъщане на една народност (обикновено по-малобройна и политически зависима) от друга (обикновено политически по-силна) чрез налагане на езика, културата, религията и пр. на по-силната*; и **асимиляция** (биол.) – *процес на усвояване на външни вещества от един организъм*; и **асимиляция** (ез.) – *уподобяване на един звук на друг*; **апологет** (ист.) – *раннохристиянски писател и богослов, който защитава християнството*; и **апологет** (полит.) – *страстен и ревностен привърженик и защитник на дадена идея, кауза, политика и пр.*; **демаркация** (полит.) – *определяне на граница въз основа на договор*; и **демаркация** (мед.) – *ограничаване на възпалени части от здравите*; **торпедо** (зоол.) – *вид риба*; и **торпедо** (воен.) – *самодвижещ се и самоуправляващ се вретеновиден подводен снаряд, служещ за потопяване на кораби*; **деф-**

лация (полит. и икон.) – финансово-икономически мероприятия за борба срещу покачането на цените; и *дефлация* (геол.) – отвяване, отнасяне и издухване на горните слоеве на скалите от вятъра.

в) омонимия, която се проявява между терминологичните системи на отделните науки, от една страна, и общоупотребимата реч, от друга

Този вид омонимия е резултат от непрекъснатия взаимообмен на думи между тях. Ето няколко примера с термини от политическия дискурс. Терминът *партия*, освен като научен термин, се употребява и като нетермин с две основни значения: *игра на шах, на карти, на табла и пр. и подходящ кандидат за женитба*. Детерминологизирано е и значението на *партия* в смисъл на *човек, който мисли и постъпва като мен и често ме подкрепя*. Напр. *С татко сме от една партия; Съседката ми винаги ми помага, нали сме от една партия* и др. Общоупотребимата дума *парк* в значение на *голяма и обширна градина с цветя, храсти и алеи за разходка* е омоним на военния термин *парк* със значение *определено и специално оборудвано място за разполагане, съхраняване по установен ред, обслужване и ремонт на бойна техника*. Напр. *артилерийски парк, бронетанков парк* и др. Общоупотребимата дума *лагер* в значение на *почивна станция, предимно за деца* е омоним на политическия термин *лагер* с основно значение *политическа групировка от лица с еднакви възгледи и цели* и на техническия термин *лагер* с най-общо значение *машинен елемент*. Думата *коридор*, освен с общоупотребимото си значение на *продълговато помещение в къща, сграда и пр., откъдето се влиза в стаите*, функционира и като термин в словосъчетанията *транспортен коридор, въздушен коридор, коридорите на властта* и пр. Същото явление се наблюдава и при думата *етаж*. Общоупотребимото значение е *част от сграда, включваща всички разположени на едно равнище помещения*, а в политическата реч – *етажи на властта, етажи на партийната йерархия, високите етажи на държавната администрация* и др. От общоупотребимото значение на *прозорец* се е получило терминологичното значение *екранно пространство на компютъра*. *Лице* на човек е общоупотребимо значение, а терминологичните са *лице* в граматиката, *лице* на геометрична фигура в геометрията и *лице* на сграда в архитектурата.

Както вече бе споменато, между трите основни начина за проява на омонимия в терминологията няма резки граници. Тези начини взаимно проникват един в друг, преплитат се и взаимно си влияят. Един и същ термин може да участва и във вътрешно-системна, и в междусистемна омонимия, както и в омонимия между терминологична подсистема и общонародния език.

В заключение ще кажа, че вариантите в езикознанието са конкретни прояви на богатството и многообразието на езиковите единици. В терминологията обаче към тях трябва да се подхожда внимателно, за да не се стига до трудности в разбирането и неясноти.

Цитирана литература

- Авербух 2002:** Авербух, К. Я. Манифест современной терминологии. – В: *Материалы международной научно-практической конференции „Коммуникация – теория и практика в различных социальных контекстах“*, Част I, Пятигорск. (Averbuh, K. Manifest sovremennoy terminologii. – V: *Materialy mezhdunarodnoy nauchno-practicheskoy konferentsii „Kommunikatsiya – teoriya I practica v razlichnih sotsialnih kontekstah“*, chast 1, Pyatigorsk.)
- Пернишка 2013:** Пернишка, Е. Лексикална семантика. Структурно-семантични особености на българската лексика. – В: *Българска лексикология и фразеология., т. I, Българска лексикология*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“. (Pernishka, E. Leksikalna semantika. Structurno-semantichni osobnosti na balgarskata leksika. – V: *Balgarska leksikologiya I frazeologiya. t.1.Balgarska leksikologiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „M. Drinov“.)
- Попова 2012:** Попова, М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: ИК „Знак 94“. (Popova, M. *Teoriya na terminologiyata*. Veliko Tarnovo: IK „Znak 94“.)

Кристиана Симеонова
София 1113
Бул. „Шипченски проход“ № 52, бл.17
Институт за български език
Секция по терминология и терминография
krisi1@mail.bg

Kristiyana Simeonova
Sofia 1113
52, Shipchenski prohod Blvd., bl. 17
Institute for Bulgarian Language
Department of Terminology and Terminography
krisi1@mail.bg